

Europska dimenzija u obrazovanju: izazov za školske pedagoge?

Marko Turk
Jasminka Ledić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Odsjek za pedagogiju

Sažetak

Rasprave i istraživanja o europskoj dimenziji u obrazovanju godinama zauzimaju prostor u europskoj obrazovnoj politici te znanstvenom i stručnom prostoru, dok je u hrvatskom okruženju interes za navedenu temu znatno slabiji. Također, tema nije bila dovedena u vezu s radom školskih pedagoga kao što nije otvarano pitanje kompetencija za implementaciju ovoga koncepta u njihov svakodnevni rad.

Temeljem rezultata nacionalnog istraživanja o kompetencijama školskih pedagoga, koje su uključivale i kompetencije europske dimenzije, u radu će biti izneseni rezultati istraživanja te prijedlozi i preporuke za implementaciju sadržaja ovoga koncepta u visokoškolsko obrazovanje i stručno usavršavanje.

Ključne riječi: europska dimenzija u obrazovanju, školski pedagozi, kompetencije europske dimenzije u obrazovanju.

Uvod

Iako koncept europske dimenzije u obrazovanju u kontekstu analiza europskih obrazovnih politika i (školskih) praksi ne predstavlja novost (Bell, 1991, Convery i sur., 1997, Field, 1998, Phillippou, 2005, Savvides, 2008) u hrvatskom znanstveno-istraživačkom i stručnom prostoru nije mu posvećen značajniji prostor. Osim radova koji na teorijskoj razini donose pregled razvoja, osnovnih karakteristika i indikatora ovoga koncepta (Zidarić, 1996, Ledić i Turk, 2012) te onih koji se u proširenoj tematskoj analizi dotiču pojedinih segmenata europske dimenzije (Ilišin i Mendeš, 2005, Lukšič i Bahor, 2007, Domović i sur., 2011), tek su dijelom prisutna empirijska istraživanja koja se njime bave (Turk i Ledić, 2013, Turk i sur., 2014). U hrvatskom istraživačkom prostoru europska se dimenzija, osim na razini preporuka za buduća istraživanja, rijetko dovodi u vezu s radom stručnih službi u odgojno-obrazovnim ustanovama, a partikularno i s radom (školskih) pedagoga.

Koncept europske dimenzije u obrazovanju imao je svoj evolucijski put koji se kretao paralelno s razvojem obrazovnih politika na razini Europske unije. Od ideje koju se tek načelno spominje u prvim dokumentima (europske) obrazovne politike – primjerice u dokumentu *For a Community Policy in Education* (1973), preko njegovog snažnog utemeljenja u dokumentima Vijeća Europe i Europske komisije – *Recomendation on the European Dimension of Education* (1989) i *Green Paper of the European Dimension of Education* (1993) te Ugovora o Europskoj Uniji (1992/3), do iznimno značajnog prostora koji mu se pridaje u strateškim smjernicama razvoj europskog obrazovanja u budućnosti – *Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training* (*'Education and Training 2020'*), europska dimenzija u obrazovanju tako je postajala jedan od dominantnih aspekata razvoja europske obrazovne politike¹.

¹ Više o povijesnom razvoju koncepta europske dimenzije u obrazovanju vidjeti u: Ledić, J. i Turk, M. (2012).

Zbog izrazite disperzije u pokušajima sadržajnog određivanja i gotovo nemogućeg jednoznačnog definiranja, autori koji su se u svojim radovima i analizama bavili europskom dimenzijom u obrazovanju (Shennan, 1991, Bîrzéa, 1997, Tulasiewicz i Brock, 1994, Zidarić, 1996, Convery i Kerr, 2005, Philippou, 2005, Savvides, 2006, 2008, Márkus, 2009, Ledić i Turk, 2012) u svoja promišljanja kontinuirano unose nove segmente kojima bi ovaj koncept iznova pokušali definirati i/ili teorijski utemeljiti. Na taj način, ne samo što su sadržajno obogaćivali već su i dodatno osnaživali nemogućnost da ga se smjesti u okvir jedne definicije te kao takvog analizira i istražuje².

Ledić i Turk (2012: 269) ukazuju kako je ovaj koncept moguće specifično odrediti kroz četiri skupine indikatora europske dimenzije u obrazovanju, i to kao: „1. doprinos razvoju (europskog) društva znanja kroz: razvoj lingvističkih kompetencija (znanja stranih jezika), poticanja mobilnosti i međunarodne suradnje, poticanja jednakosti obrazovnih šansi te poticanja i razvoja cjeloživotnog učenja; 2. (europske) vrijednosti: interkulturalizam, multikulturalizam, demokracija, ljudska prava, tolerancija, socijalna pravda, poštivanje različitosti, pacifizam i prevencija rata te borba protiv kriminala; 3. različite dimenzije identiteta: europski, nacionalni i lokalni identitet; 4. (suvremene) pristupe učenju: e-učenje i učenje društvenoj odgovornosti.” Ledić i Turk (2012) otvaraju i neka nova (istraživačka) pitanja te upućuju na moguće smjerove budućih istraživanja u (hrvatskom) znanstveno-istraživačkom prostoru. Jedno takvo jest i pitanje iskustava i stavova odgojno-obrazovnih djelatnika o europskoj dimenziji u obrazovanju te spremnosti i stečenim znanjima potrebnim za implementaciju ovoga koncepta u njihov rad. Na tragu takvih preporuka, školski pedagozi predstavljaju iznimno značajan uzorak odgojno-obrazovnih praktičara ključnih za implementaciju ovoga koncepta u svakodnevni rad ustanova u kojima su zaposleni.

Školski pedagog smatra se najšire profiliranim stručnim suradnikom u interdisciplinarnom timu koji u školi (odgojno-obrazovnoj ustanovi) ostvaruje razvojnu pedagošku djelatnost, te sudjeluje u svim fazama odvijanja odgojno-obrazovnog pro-

cesa. Upravlja društvenim, administrativnim i inovativnim poslovima, uvodi promjene u rad škole, očekuje se i da odgovara na izazove koje pred njega postavlja europska i nacionalna obrazovna politika.

Međutim, pitanje koje se rijetko otvara jest ono o njihovoj osposobljenosti i kompetentnosti za odgovaranje na nove izazove. Koncept europske dimenzije u obrazovanju jedan je od takvih izazova koji jest ili bi trebao biti postavljen pred odgojno-obrazovne djelatnike u Hrvatskoj.

Metodologija istraživanja

Spektar poslova školskog pedagoga iznimno je širok i vrlo ga je teško operacionalizirati i konkretizirati, jer ga se u školskom sustavu percipira kao stručnjaka koji treba skrbiti za cjelokupni razvoj ustanove (Staničić, 2013). Na tom tragu, iz znanstveno-istraživačke perspektive, izazov predstavlja i svako bavljenje operacionalizacijom i strukturiranjem kompetencija školskih pedagoga.

Temeljna pretpostavka planiranja i provođenja ovoga istraživanja bila je da su stavovi školskih pedagoga o spektru poslova s kojima se susreću i vlastitoj osposobljenosti za rad primaran izvor podataka o kompetencijama koje su im potrebne za rad. Očekuje se da studij omogući stjecanje potrebnih kompetencija, ali je i stručno usavršavanje nezaobilazan faktor u njihovom razvoju. Upravo je zato iznimno važno vidjeti u kojoj mjeri školski pedagozi-praktičari vide doprinos studija i programa stručnog usavršavanja pri stjecanju kompetencija potrebnih za njihov rad.

U skladu s navedenim, ovo je istraživanje kao svoje polazište imalo tri temeljna istraživačka pitanja:

1. Kako školski pedagozi procjenjuju važnost kompetencija potrebnih za njihov rad?
2. Kako procjenjuju doprinos visokoškolskog obrazovanja stjecanju pojedinih kompetencija?
3. Kako školski pedagozi procjenjuju doprinos programa stručnog usavršavanja stjecanju pojedinih kompetencija?

Za potrebe istraživanja razvijen je upitnik koji se sastojao od 41 čestice – kompetencije potrebne za rad

² Ovo se pitanje može promatrati i kao svojevrsni nedostatak ovoga koncepta općenito te mogućnosti njegove adekvatne analize.

školskog pedagoga. Struktura odnosno popis kompetencija koje su istraživane razvijane su temeljem analize literature o ovoj temi (McClelland, 1973, Bezinović, 1993, Katz i McClelland, 1997, Weinert, 2001, Staničić, 2001, 2003, Marinković i Davidović-Mušica, 2006, Muršak, 2007, Zydziunaite, 2007, Vizek-Vidović, 2009, Jurčić, 2012). Pet skupina kompetencija potrebnih za rad školskog pedagoga (Staničić, 2001) bile su temelj izrade pojedinačnih čestica-kompetencija upotrijebljenih u ovom istraživanju.

Skupinama kompetencija dodana je i jedna nova, koja je nazvana kompetencije europske dimenzije u obrazovanju, a koja ispituje procjenu važnosti i osposobljenosti pedagoga za procese povezane s uključivanjem Hrvatske u europski obrazovni prostor (Ledić i Turk, 2012, Detjen u Čulum, 2009). Kompetencije europske dimenzije u obrazovanju analizirane su kroz sedam različitih čestica, indikatora europske dimenzije u obrazovanju³. U ovom radu posebno će biti istaknuti rezultati procjene navedenih kompetencija.⁴

Istraživanje je provedeno na uzorku od 508 školskih pedagoga zaposlenih u osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske (više od 50% populacije zaposlenih školskih pedagoga)⁵. Instrument (online anketni upitnik) se, osim demografskih podataka (škola zaposlenja (osnovna ili srednja), spol, dob, godine radnog iskustva u struci, županija zaposlenja, sveučilište pri kojemu je završen studij pedagogije, sastav stručne službe u školi i veličina škole) sastojao od 41 čestice – kompetencije potrebne za rad školskog pedagoga. Ispitanici su na Likertovoj skali (od 1 do 5, uključujući i 0 koja je označavala nemogućnost procjene – „ne znam/ne mogu procijeniti”) listu kompetencija procjenjivali s tri aspekta: važnost kompetencije za rad školskog pedagoga, doprinos visokoškolskog obrazovanja ovladavanju pojedinom kompetencijom i doprinos programa stručnog usavršavanja ovladavanju pojedinom kompetencijom.

Obrada podataka izvršena je u statističkom programu SPSS. Iako su za potrebe cjelokupnog istraživanja korišteni i neki drugi statistički postupci, u ovom radu bit će prikazani samo osnovni rezultati istraživanja temeljeni na deskriptivnoj statistici, s posebnim naglaskom na rezultate koji se odnose na procjenu skupine kompetencija europske dimenzije u obrazovanju.

Rezultati i rasprava

Kao što je već navedeno, ispitanici su 41 kompetenciju procjenjivali s tri aspekta: važnost kompetencije za rad školskog pedagoga, doprinos visokoškolskog obrazovanja ovladavanju pojedinom kompetencijom i doprinos programa stručnog usavršavanja ovladavanju pojedinom kompetencijom.

U tablici 1 prikazani su integrirani rezultati procjene 41 kompetencije za sve tri skupine: stupac 1 – Procjena važnosti kompetencija potrebne za rad školskog pedagoga, stupac 2 – Doprinos visokog obrazovanja za ovladavanje kompetencijom i stupac 3 – Doprinos programa stručnog usavršavanja za ovladavanje kompetencijom. Kompetencije su u tablici navedene temeljem rangova procjene važnosti kompetencija potrebnih za rad školskog pedagoga (od 1 do 41), dobivenih iz rezultata aritmetičkih sredina (M). U tablici je posebno označeno 7 kompetencija europske dimenzije u obrazovanju, koje predstavljaju polazište za raspravu u ovome radu.

Temeljem rezultata procjene važnosti svih kompetencija uključenih u istraživanje (vidjeti tablicu 1) valja istaknuti da pedagozi visoko procjenjuju sve ponuđene kompetencije, jer se prosječne procjene kreću od najmanje (M=3,20) do najveće (M=4,91), pri čemu je čak 20 kompetencija procijenjeno ocjenom 4,5 ili više. Međutim, četiri od pet kompetencija koje su ispitanici procijenili najmanje važnima pripadaju upravo skupini kompetencija europske dimenzije u obrazovanju.

³ Čestice u ovoj skupini kompetencija bile su: *Poznavanje postupka prijave na programa Europske unije; Poznavanje strukture i načina funkcioniranja ključnih tijela Europske unije (Vijeće Europe, Vijeće ministara, Europski parlament itd.); Poznavanje europskih trendova u obrazovanju; Poznavanje minimalno jednog stranog jezika; Poznavanje područja demokratskog građanstva i ljudskih prava; osposobljenost za rad u interkulturalnom i multikulturalnom okruženju; Osposobljenost za usmjeravanje učenika i nastavnika društvenoj odgovornosti.*

⁴ Cjeloviti rezultati istraživanja o kompetencijama školskih pedagoga objavljeni su u: Ledić, J., Staničić, S., Turk, M. (2013).

⁵ Prema podatcima dobivenim korespondencijom sa stručnim službama Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH, ukupan broj zaposlenih pedagoga u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj u 2012. godini iznosi 991.

TABLICA 1 INTEGRIRANI REZULTATI PROCJENE KOMPETENCIJA ŠKOLSKOG PEDAGOGA

Kompetencija	1			2			3		
	Rang	M	SD	Rang	M	SD	Rang	M	SD
Osposobljenost za prov. ođenje savjetodavnog rada s učenicima	1	4,91	,319	13	3,14	1,271	3	3,95	,987
Osposobljenost za komunikacijsku otvorenost i empatičnost	2	4,87	,382	1	3,63	1,071	1	4,00	,918
Poznavanje planiranja i programiranja rada škole	3	4,83	,421	9	3,24	1,155	5	3,85	,951
Poznavanje pedagoške dokumentacije	4	4,81	,436	16	3,12	1,207	10	3,76	1,048
Osposobljenost za rad s roditeljima	5	4,78	,479	21	2,92	1,212	14	3,64	1,051
Osposobljenost za etičko i moralno rasuđivanje	6	4,76	,518	2	3,59	1,093	17	3,60	1,080
Osposobljenost za timski rad s nastavnicima i suradnicima	7	4,76	,476	17	3,12	1,162	7	3,81	,951
Osposobljenost za prilagodbu novim pedagoškim situacijama	8	4,72	,498	14	3,13	1,069	4	3,86	,844
Poznavanje vrednovanja rezultata odgojno-obrazovnog procesa	9	4,70	,528	12	3,16	1,169	15	3,62	1,001
Osposobljenost za rješavanje sukoba – medijacija	10	4,70	,556	31	2,59	1,276	6	3,82	1,049
Osposobljenost za samostalni rad	11	4,68	,548	18	3,10	1,073	8	3,80	,891
Poznavanje nacionalnog zakonodavstva vezanog za odgoj i obrazovanje	12	4,67	,558	25	2,84	1,215	9	3,76	,983
Poznavanje sustavnog praćenja rada nastavnika	13	4,64	,553	20	3,04	1,223	16	3,61	1,014
Poznavanje izrade pedagoškog instrumentarija	14	4,61	,584	7	3,36	1,118	21	3,46	1,050
Osposobljenost za motiviranje zaposlenih i stvaranje poticajnog radnog okruženja	15	4,60	,636	24	2,86	1,201	19	3,57	1,055
Poznavanje izrade nastavnih priprema i didaktičkih načela rada	16	4,59	,608	3	3,52	1,134	23	3,41	1,101
Poznavanje područja rada nastavnika i ostalih stručnih suradnika	17	4,55	,593	10	3,23	1,147	13	3,72	,996
Osposobljenost za planiranje osobnog i profesionalnog razvoja i usavršavanja (cjeloživotno učenje)	18	4,54	,641	4	3,49	1,061	2	3,99	,867
Poznavanje strukture obrazovnog sustava na nacionalnoj razini	19	4,52	,675	6	3,42	1,076	12	3,73	,989
Poznavanje hrvatskog jezičnog standarda	20	4,50	,646	8	3,30	1,241	39	2,88	1,295
Osposobljenost za profesionalno usmjeravanje učenika	21	4,45	,694	30	2,64	1,203	22	3,43	1,137

Osposobljenost za uvođenje inovacija u odgojno-obrazovni proces	22	4,43	,657	15	3,12	1,070	11	3,75	,911
Osposobljenost za prepoznavanje i integraciju učenika s teškoćama u razvoju/ ponašanju	23	4,43	,716	29	2,75	1,178	18	3,58	1,006
Osposobljenost za služenje informatičkom tehnologijom	24	4,43	,629	35	2,47	1,311	20	3,48	1,287
Osposobljenost za interdisciplinarni rad	25	4,31	,728	11	3,20	1,033	26	3,36	1,007
Osposobljenost za usmjeravanje učenika i nastavnika društvenoj odgovornosti	26	4,29	,722	22	2,89	1,195	30	3,22	1,111
Osposobljenost za pripremu, vođenje i vrednovanje projekata	27	4,26	,726	32	2,51	1,200	29	3,28	1,070
Osposobljenost za pripremu i realizaciju istraživanja pedagoške teorije i prakse	28	4,24	,730	5	3,45	1,014	27	3,30	1,033
Osposobljenost za uvođenje inovacija i promjena u cjelokupni rad škole (poduzetničke kompetencije)	29	4,23	,762	37	2,43	1,138	31	3,14	1,093
Poznavanje izrade razvojnih strategija (škole)	30	4,21	,753	33	2,47	1,159	25	3,37	1,029
Osposobljenost za rad s darovitim učenicima	31	4,21	,782	34	2,47	1,145	35	3,00	1,167
Osposobljenost za rad u interkulturalnom i multikulturalnom okruženju	32	4,19	,717	28	2,76	1,211	32	3,13	1,119
Poznavanje područja demokratskog građanstva i ljudskih prava	33	4,17	,746	26	2,83	1,206	28	3,29	1,134
Osposobljenost za pregovaranje i lobiranje	34	4,16	,836	39	2,25	1,186	36	3,00	1,215
Osposobljenost za suradnju sa zajednicom i društvenim okruženjem (lokalna zajednica, organizacije civilnog društva, mediji itd.)	35	4,11	,729	36	2,46	1,179	34	3,09	1,110
Osposobljenost za stvaranje i razvijanje individualiziranih programa za učenike	36	4,09	,834	38	2,35	1,134	24	3,40	1,055
Poznavanje minimalno jednog stranog jezika	37	4,07	,851	19	3,05	1,141	41	2,33	1,305
Osposobljenost za organizaciju izvannastavnih aktivnosti i slobodnog vremena učenika	38	4,04	,762	27	2,76	1,122	33	3,10	1,153
Poznavanje europskih trendova u obrazovanju	39	3,81	,817	23	2,88	1,170	37	2,91	1,163
Poznavanje postupka prijave na programe Europske unije	40	3,53	,900	41	1,60	1,004	38	2,89	1,296
Poznavanje strukture i načina funkcioniranja ključnih tijela Europske unije (Vijeće Europe, Vijeće ministara, Europski parlament itd.)	41	3,20	,878	40	1,72	1,048	40	2,56	1,249

U drugom koraku ispitanici su trebali procijeniti doprinos visokoškolskog obrazovanja ovladavanju pojedinom kompetencijom. Uspoređujući aritmetičke sredine procjene doprinosa visokoškolskog obrazovanja u odnosu prema prethodnoj skupini procjene, razvidno je da su prosječne procjene doprinosa visokoškolskog obrazovanja mnogo niže od procjene važnosti pojedine kompetencije. Procjene se kreću od najmanje ($M=1,60$) do najveće ($M=3,63$). Od sedam kompetencija europske dimenzije u obrazovanju njih dvije su prema rezultatima aritmetičkih sredina smještene na posljednja dva mjesta, i to kompetencije – *Poznavanje strukture i načina funkcioniranja ključnih tijela Europske unije (Vijeće Europe, Vijeće ministara, Europski parlament itd.)* ($M=1,72$) i *Poznavanje postupka prijave na programe Europske unije* ($M=1,60$). Ne čudi rezultat prema kojemu se procjenjuje da je visoko obrazovanje najmanje pridonijelo stjecanju kompetencija povezanih s Europskom unijom, jer su mnogi ispitanici završili studij i prije devedesetih godina⁶.

Standardne devijacije ukazuju da pri procjeni doprinosa visokoškolskog obrazovanja ovladavanju kompetencija postoji manje suglasja nego pri procjeni važnosti pojedinih kompetencija, što se može objasniti različitim iskustvima u visokoškolskom obrazovanju (različite institucije i vrijeme studiranja).

Kod procjene doprinosa programa stručnog usavršavanja ovladavanju pojedinom kompetencijom također se primjećuje da se značajan broj kompetencija europske dimenzije u obrazovanju smjestio na dnu rang ljestvice. Ispitanici tako procjenjuju kako je stručno usavršavanje najmanje pridonijelo ovladavanju za čak četiri europske kompetencije, i to – *Poznavanje europskih trendova u obrazovanju* ($M=2,91$), *Poznavanje postupka prijave na programe Europske unije* ($M=2,89$), *Poznavanje strukture i načina funkcioniranja ključnih tijela Europske unije (Vijeće Europe, Vijeće ministara, Europski parlament itd.)* ($M=2,56$) i *Poznavanje minimalno jednog stranog jezika* ($M=2,33$).

Zaključci i preporuke

Iz prikazanih rezultata istraživanja proizlazi da 1. školski pedagozi kompetencije europske dimenzije u obrazovanju smatraju najmanje važnim kompetencijama za svoj svakodnevni rad, te da 2. visokoš-

kolsko obrazovanje (studiji Pedagogije) i programi stručnog usavršavanja u Hrvatskoj ne pridonose razvoju kompetencija europske dimenzije u obrazovanju kod školskih pedagoga. Ovakvi zaključci upućuju na preispitivanje ishoda studija pedagogije (iako stavovi praktičara, dakako, nisu jedini aspekt s kojega se procjenjuje primjerenost studija).

U programima stručnog usavršavanja stručnih suradnika – pedagoga posebnu pažnju potrebno je usmjeriti prema tzv. europskim temama odnosno temama vezanim za europsku dimenziju u obrazovanju. U tom kontekstu za školske pedagoge treba osigurati edukacije koje će pokrivati teme europske dimenzije u obrazovanju. Iz praktične perspektive to bi značilo – osigurati im tečajeve za usavršavanje stranih jezika, organizaciju edukacija o pisanju i prijavi prijedloga projekata na programe Europske unije, redovito ih informirati o najvažnijim europskim trendovima u obrazovanju te strukturi i načinu funkcioniranja ključnih tijela Europske unije, organizirati stručne programe interkulturalnog i multikulturalnog obrazovanja kao i učenja za demokratsko građanstvo i ljudska prava te ih uvesti u novo i dovoljno neistraženo područje – odgoja i obrazovanja za društvenu odgovornost. Većina navedenih prijedloga stručnog usavršavanja može se provesti kroz programe financiranja Europske unije, a svojim bi ciljevima i aktivnostima direktno odgovarali strateškim smjernicama europske obrazovne politike.

S teorijskog aspekta potrebno je problematizirati sadržajnu i tematsku (ne)određenost koncepta europske dimenzije u obrazovanju, a pred budućim istraživačima ostaje još niz neotvorenih istraživačkih pitanja i izazova – primjerice, pitanje kompetencija, stavova i iskustava o europskoj dimenziji u obrazovanju kod nastavnika i stručnih suradnika u osnovnim i srednjim škola. Osim nastavnika posebno značajnu ulogu u upravljanju i vođenju škola imaju ravnatelji, o kojima se u kontekstu ove teme u nacionalnom znanstveno-istraživačkom prostoru uopće ne raspravlja. Razvidno je, dakle, da tema europske dimenzije u obrazovanju, smještena u različita odgojno-obrazovna okruženja otvara još mnoštvo neistraženih područja i pruža mogućnost da joj se pristupi ne samo iz pedagoške nego i mnogo šire, interdisciplinarne, perspektive.

⁶ Prosječna dob ispitanika je 42,34 godine, a više od 50% ispitanika ima između 40 i 59 godina.

Literatura

- Bell, H. C. (1991), *Developing a European Dimension in Primary Schools*. London: David Fulton Publishers Ltd.
- Bezinović, P. (1993), Samopoštovanje i percepcija osobne kompetentnosti. U: Sremec, B. (ur.), *Godišnjak zavoda za psihologiju*. Rijeka: Pedagoški fakultet u Rijeci, str. 7-12.
- Bîrzéa, C. (1997), The European dimension in education: suggestions for the designers of school and out-of-school projects. U: Barthelemy, D., Ryba, R., Bîrzéa, C., Leclercq, M-J. (ur.) *The European dimension in secondary education*. Strasbourg: Council of Europe, str. 61-81.
- Commission of the European Communities, (1993) *Green Paper on the European Dimension of Education*, Brussels: Commission of the European Communities. URL: http://ec.europa.eu/green-papers/pdf/education_gp_com_93_457.pdf (22.3.2012.)
- Convery, A., Kerr, K. (2005-6), Exploring the European Dimension in Education: Practitioners' Attitudes. *European Education*, 37 (4), 22-34.
- Convery, A., Evans, M., Green, S., Macaro, E., Mellor, J. (1997), *Pupils' Perceptions of Europe. Identity and Education*. London: Continuum International Publishing Group Ltd.
- Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training ('ET 2020'). *Official Journal of the European Union*, 52, (C 119), 2-10, URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/educ/107622.pdf (1.2.2012.)
- Council of Europe (1989), *Recommendation on the European Dimension of Education*. Brussels: Council of Europe, URL: <http://www.assembly.coe.int/main.asp?link=http://www.assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta89/erec1111.htm#1> (22.3.2012.)
- Ćulum, B. (2009), *Analiza i projekcija razvoja civilne misije sveučilišta u Hrvatskoj*. Neobjavljena magistarska radnja, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Domović, V., Gehrman, S., Krüger-Potratz, M., Petravić, A. (ur.) (2011), *Europsko obrazovanje. Koncepti i perspektive iz pet zemalja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Europska komisija (2010), *Europa 2020. Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast*. URL: http://www.azoo.hr/images/razno/eu_hr.pdf (10.7.2013.)
- Field, J. (1998), *European dimensions. Education, Training and the European Union*. London: Jessica Kingsley Publishers Ltd.
- Ilišin, V., Mendeš, I. (ur.) (2005), *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Janne, H. (1973), *For a Community Policy in Education*. Bulletin of the European Communities, Supplement 10/73, URL: <http://aei.pitt.edu/5588/> (24.3.2012.)
- Jurčić, M. (2012), *Pedagoške kompetencije suvremenog učitelja*. Zagreb: RECEDO d.o.o.
- Jurić, V., Mušanović, M., Staničić, S., Vrgoč, H. (2001) *Koncepcija razvojne pedagoške djelatnosti stručnih suradnika – prijedlog*, URL: http://pedagogija.skretnica.com/pub/marko/koncepcija_rpd.pdf (12.6.2013.)
- Katz, G. L., McClelland, E. D. (1999), *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa.
- Ledić, J., Turk, M. (2012), *Izazovi europske dimenzije u obrazovanju: pristupi i implementacija u nacionalnom kontekstu*. U: Hrvatić, N., Klapan, A. (ur.), *Pedagogija i kultura*, Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo, 1, str. 262-272.
- Ledić, J., Staničić, S., Turk, M. (2013), *Kompetencije školskih pedagoga*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci
- Lukšič, A. A., Bahor, M. (2006), *Koncepti demokracije u Europskoj Uniji*. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 3 (1), 149-176.
- Marinković, R., Davidović-Mušica, N. (2006), *Razvijanje kompetencija kroz hrvatski obrazovni sustav: suprotstavljena gledišta profesionalaca*. *Napredak*, 146 (4), 468-476.

- Márkus, É. (2009), European Dimension in the Teachers' Education of Hungarian Germans. U: Rabensteiner, P.-M., Rapo, E. (ur.), European Dimension in Education and Teaching 3. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren GmbH, str. 81-95.
- McClelland, D. C. (1973), Testing for competence rather than for intelligence. *American Psychologist*, 28, 1-14.
- Muršak, J. (2007), Kompetencije i ostvarivanja načela Memoranduma Europske Unije o cjeloživotnom učenju. *Napredak*, 148 (1), 80-95.
- Philippou, S. (2005), The 'Problem' of the European Dimension in Education: a principled reconstruction of the Greek Cypriot curriculum. *European Educational Research Journal*, 4 (4), 343-367.
- Savvides, N. (2006), Developing a European Identity: A Case Study of the European School at Culham. *Comparative Education*, 42 (1), 113-129.
- Savvides, N. (2008), The European dimension in education: Exploring pupils' perception at three European Schools. *Journal of Research in International Education*, 7 (3), 304-326.
- Shennan, M. (1991), *Teaching About Europe*. London: Cassell.
- Staničić, S. (2001), Kompetencijski profil školskog pedagoga. *Napredak*, 142 (3), 279-295.
- Staničić, S. (2013), Razvojna pedagoška djelatnosti u hrvatskom školstvu: polazišta, praksa, budućnost. U: Staničić, S., Drandić, B. (ur.), *Školski priručnik 2003/2004*. Zagreb: Znamen, str. 184-194.
- Tulasiewicz, W., Brock, C. (1994), The place of education in a united Europe. U: Brock, C., Tulasiewicz, W. (ur.), *Education in a single Europe*. London: Routledge, str. 1-49.
- Turk, M., Ledić, J. (2013), Kompetencije europske dimenzije u obrazovanju: stavovi studenata. *Pedagoška istraživanja*, 10 (2), 187-201.
- Turk, M., Miočić, I., Marinović, M., Turković, I., Ledić, J. (2014), Croatian Students' Awareness, Understanding and Attitudes Regarding European Dimension in Education. Neobjavljeno sudjelovanje na znanstvenom skupu. URL: <https://bib.irb.hr/lista-radova?autor=319394> (2.12.2014.)
- Ugovor o Europskoj uniji (1992/3). URL: http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/EUgovori/11992M_Ugovor_o_EU-u_hrv.pdf (15.7.2013.)
- Vizek-Vidović, V. (2009), Planiranje kurikuluma usmjerenoga na kompetencije u obrazovanju učitelja i nastavnika. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Weinert, F. E. (2001), Concept of Competence: A conceptual clarification. U: Rychen, D. S., Salganik, L. H. (ur.), *Defining and Selecting Key Competencies*, Seattle: Hogrefe and Huber, str. 45-65.
- Zidarić, V. (1996), Europska dimenzija u obrazovanju – njezin nastanak, razvitak i aktualno stanje. *Društvena istraživanja*, 5, 1 (21), 161-181.
- Zydzianaite, V. (2007), Research-based pedagogic expertise in VET: The gap between employers' expectations and graduates' capacities to apply in practice the acquired professional competencies at higher educational institutions. *Contested Qualities of Educational Research, ECER VETNET conference*, Ghent. URL: <http://www.b.shuttle.de/wifo/abstract/!ecer07.htm> (20.6.2009.)